

עריכה ומבנה סימטרי בשבת פט"ז משניות א-ה ובתוספתא שבת פי"ג הלכות א-ה

א. פתיחה

מקובל במחקר שעריכת התוספתא אינה קפדנית והדוקה כזו של המשנה.¹ כך, למשל, כותב מורג:

עריכתו הלשונית של נוסח המשנה היא מלאכת מחשבת מופלאה בממש, קפדנית ודייקנית, השואפת לשילובם של היצג ענייני וניסוח אסתטי מבחינת הבעתם של הדברים. במידה מסוימת מצויים קווים אלה גם בלשון התוספתא.²

אולם גם בתוספתא הייתה יד עורך, ואפשר למצוא בה מבנים מגובשים ומעוצבים ספרותית.³ בחלקו הראשון של מאמר זה אציג מבנה סימטרי בראש הפרק העוסק בהצלת כתבי הקודש במשנה שבת, ובראש הפרק המקביל בתוספתא שבת. בחלקו השני של

- * את רובי הדברים במאמר זה נשאתי בהרצאה בערב העיון לכבוד הופעת הספר *משנת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן*, ביום ט' בכסלו התש"ע (26 בנובמבר 2009). הרעיון בדבר תהליך העריכה בתוספתא שבת פי"ג הלכות א-ה עלה וצמח בעקבות הרצאתו של ד"ר אהרן עמית על מבנה הסוגיה בשבת קטו ע"א - קטז ע"ב. תודתי נתונה לד"ר אהרן עמית ולד"ר בנימין קצוף על הערותיהם לגרסאות מוקדמות של הדברים. עוד אני מודה לנורית רייך על הערותיה למאמר זה.
1. ראו: ש"י פרידמן, *תוספתא עתיקתא: מסכת פסח ראשון: מקבילות המשנה והתוספתא ופירושו בצירוף מבוא כללי*, רמת גן תשס"ג, עמ' 71-74, ושם ספרות נוספת.
 2. ש' מורג, 'סגנון ולשון במגילת מקצת מעשה התורה – האם כתב "מורה הצדק" איגרת זאת?', *תרביץ* סה, תשנ"ו, עמ' 216. למסקנה דומה הגיעה מ' טובול-כהנא, 'יחס משנה-תוספתא לאור מקבילות טטרלמה וטרילמה', *סידרא כו*, תשע"א, עמ' 61-80, הדנה בדגמי הטטרלמה (סכמה הגיונית המורכבת מארבעה משפטים) והטרילמה (שלושה משפטים). על פי ממצאיה, הטטרלמות והטרילמות שבמשנה משקפות, בדרך כלל, עריכה מהוקצעת, מאורגנת והדוקה יותר של המבנים הלוגיים-ספרותיים הנדונים מזו שבתוספתא. אך בכמה מקומות התוספתא משקפת עריכה מסודרת ושלמה יותר מזו שבמשנה.
 3. לדיון בעריכת התוספתא ראו, למשל: A. Walfish, 'Approaching the Text and Approaching God: The Redaction of Mishnah and Tosefta Berakhot', *Jewish Studies* 43, 2005-2006, pp. 21*-79* ושם ספרות נוספת; נ' זהר, *בסוד היצירה של ספרות חז"ל: העריכה כמפתח למשמעות*, ירושלים תשס"ז, עמ' 33-65.

המאמר אציע השערה לדרך היווצרות המבנה הסימטרי בתוספתא, על פי השוואת הנוסחים המקבילים במשנה, בתוספתא, בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי.

ב. המבנה הסימטרי בשבת פט"ז משניות א-ה

פרק טז במשנה שבת עוסק בדלקה שנפלה בשבת. חמש המשניות הראשונות עוסקות במה שהתירו חכמים להציל מפני הדלקה.

שמה פרידמן דן במשנה א בלבד. הוא מראה שעורך המשנה מיזג במשנה זו כמה הלכות העוסקות בהצלת כתבי הקודש.⁴ דבריו מקובלים עליי ואני נעזרת בהם בהמשך. אני דנה ברצף חמש המשניות, המתחלק על פי ניתוחי להקדמה (משנה א) ולמבנה סימטרי (משניות ב-ה). משניות ב-ה מובחנות ממשנה א משום שהן עוסקות בדיני הצלה של פריטים שאינם כתבי הקודש.

להלן באות חמש המשניות הראשונות בפרק טז במשנה שבת על פי כתב יד קויפמן (הכותרות, הפיסוק וההדגשות שלי).⁵ כדי להבליט את המבנה הסימטרי, מספרתי את משניות ב-ה במספרים 1-4. ההקדמה (משנה א):

כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה, בין שקורים בהן ובין שאינן קורים בהם. אף על פי כתובין בכל לשון טעונים גניזה. מפני מה אין קורים בהן? מפני ביטול בית המדרש.

המבנה הסימטרי (משניות ב-ה):

1. מצילין תק הספר עם הספר, ותק תפילים עם התפילים, אף על [פי] שיש בתוכן מעות. ולא יכין מצילים אותן? למבוי שאינו מפולש.
בן בתירה או': אף למפולש.
2. מצילים מזון שלוש סעודות. הראוי לאדם – לאדם והראוי לבהמה – לבהמה. כיצד? נפלה דליקה בלילי שבת – מצילים מזון שלוש סעודות. בשחרית – מצילים מזון שתי סעודות. במנחה – מצילים מזון סעודה אחת.
ר' יוסה או': לעולם מצילים מזון שלוש סעודות.

4. ש"י פרידמן, 'תוספתא עתיקתא: ליחס מקבילות המשנה והתוספתא [א] – כל כתבי הקדש (שבת טז, א)', תרביץ סב, תשנ"ג, עמ' 313-338. לדיון במשנה א ראו גם ו' נעם וא' קימרון, 'קובץ דיני שבת מקומראן ותרומתו לחקר ההלכה הקדומה', תרביץ עד, תשס"ה, עמ' 529-537.

5. החלוקה לחמש משניות קיימת גם בכתב יד פרמה, ואילו בכתב יד קיימברידג' (T-S E2.41) ובנוסח הדפוס, משניות א-ב הן משנה אחת. נראה שהסיבה להצמדת שתי המשניות היא הקרבה התוכנית שביניהן: משנה א עוסקת בכתבי הקודש, משנה ב עוסקת בתיק הספר ובתיק התפילין, ומשניות ג-ה עוסקות בענייני מזון ולבוש. אולם המבנה הסימטרי שאציג מלמד שהחלוקה לחמש משניות עדיפה.

3. מצילים סל מלא ככרות, אף על פי שיש בו מאה סעודה ועיגול שלדבילה וחבית של יין. ואומ' לאחרים: בואו והצילו לכם. אם היו פקחים עושין עמו חשבון אחר שבת. ולא יכין מצילים אותן? לחצר המעורבת.
בן בתירה אומ': אף לשאינה מעורבת.
4. ולשם הוא מוציא את כלי תשמישו, ולובש כל שהוא יכול ללבוש, ועוטף [כל] שהוא יכול לעטוף.
ר' יוסה או': שמונה עשר כלי. וחוזר ולובש ומוציא ואומ' לאחרים: בואו והצילו עימי.

כל אחת מארבע המשניות שלעיל (משניות ב-ה, הממוספרות 1-4) דנה בהצלת פריט מסוים מן הדלקה. המשנה הראשונה: תיק הספר ותיק התפילין; השנייה: מזון שלוש סעודות; השלישית: מזון שכמותו גדולה משלוש סעודות, אך אפשר להצילו בהוצאה אחת; הרביעית: כלי תשמיש.

לכולן מבנה אחיד: כל משנה פותחת בדברי תנא קמא ומסתיימת בדברי תנא נקוב שם, החולק על פרט מסוים מן הדברים הקודמים.

במשניות הראשונה והשלישית ברצף זה התנא החולק הוא בן בתירה, במשניות השנייה והרביעית התנא החולק הוא ר' יוסה.

במשניות הראשונה והשלישית בלבד דנים בשאלה "לאיכין מצילים אותן". בשתי משניות אלה בלבד מודגש שמצילים את הפריט הנדון "אף על פי שיש בתוכן/בו".

ארבע המשניות מתלכדות ליחידה אחת על ידי הפועל "הציל", הנקרה רק בהן (ובמשנה א המשמשת הקדמה לרצף זה) ולא בשאר המשניות שבפרק.

תפיסת ארבע המשניות כיחידה ספרותית סגורה מתחזקת על ידי חריגות במשנה הרביעית ברצף: בשלוש המשניות הראשונות פועל ההצלה נקרה בראש המשנה, בצורה "מצילין"/"מצילים" (וחוזר כמה פעמים בהמשך), במשנה הרביעית הפועל נקרה רק בסוף (בצירוף "בואו והצילו עמי"); כל אחת משלוש המשניות הראשונות פותחת במשפט העומד בפני עצמו, המשנה הרביעית פותחת במשפט שהוא המשך של האמור במשנה הקודמת;⁶ בשלוש המשניות הראשונות יש לשון רבים ("מצילים", "עושין"), ובמשנה הרביעית לשון יחיד ("מוציא", "לובש", "עוטף").

אמצעי נוסף להבלטת חריגותיה של המשנה הרביעית הוא קטיעת דברי תנא קמא. בשלוש המשניות הראשונות דברי התנא נקוב השם באים בסוף המשנה. במשנה הרביעית, דברי ר' יוסה "שמונה עשר כלי" קוטעים את דברי תנא קמא – הנמשכים אחרי

6. למרות הגלישה התחבירית של המשנה השלישית לרביעית, המשנה הרביעית היא רכיב מובחן ברצף ארבע המשניות. כאמור, יש בה מבנה זהה לזה שבשלוש המשניות הקודמות: דברי תנא קמא ואחריהם דברי תנא נקוב שם, והיא דנה בעניין שונה מזה שבמשנה השלישית: המשנה השלישית דנה במזון והרביעית בלבוש.

דברי ר' יוסה במשפט "וחוזר ולובש ומוציא ואומ' לאחירים: בואו והצילו עימי"⁷ – כדי להעביר את הפועל "הצילו" לסוף המשנה.

על פי כל התופעות שמניתי לעיל, רצף ארבע המשניות מתאים לדגם "א-א-ב" (רצף של ארבעה רכיבים, שהרביעי בהם חריג), השכיח בספרות חז"ל. ברצף זה יש גם דגם "א-ב-א-ב" (הסירוג בשמות התנאים בן בתירה ור' יוסה), במקביל לדגם "א-א-ב". קיום של שני דגמים במבנה אחד שכיח אף הוא בספרות זו.⁸ אין אנו יודעים כיצד נוצר המבנה הסימטרי של ארבע המשניות. בספרות התנאית יש מקבילה רק למשנה ג בפרק טז – הצלת מזון שלוש סעודות (המשנה השנייה ברצף הסימטרי). בתוספתא שבת פי"ג ה"ח, מהד' ליברמן עמ' 60, נדונה ההצלה הזאת, בנוסח שונה מזה שבמשנה. ייתכן שעורך המשנה ליקט משניות קיימות וסידר אותן במבנה סימטרי, אך גם אפשר שהתערב התערבות פעילה בנוסח המשניות, כדי ליצור את המבנה.

ג. המבנה הסימטרי בתוספתא שבת פי"ג הלכות א-ה

חמש ההלכות הראשונות בפרק יג בתוספתא שבת מסודרות במבנה דומה לזה שבראש פרק טז במשנה שבת. הלכה א היא הקדמה למבנה הסימטרי, בדומה למשנה א, המשמשת לפי ניתוחי הקדמה למבנה הסימטרי במשנה. גם תוכנה של הלכה א דומה לתוכנה של משנה א: דיון באיסור הקריאה בכתבי הקודש בשבת, ונימוק (אך הנימוק בתוספתא שונה). הלכות ב-ה, המסודרות במבנה סימטרי, מציגות דיון מפורט בהצלת כתבי הקודש מפני הדלקה (עניין שנזכר בקיצור במשנה א). הלכות א-ה הן יחידה נפרדת מן ההלכות הבאות אחריהן. אמנם הלכות ו-ט עוסקות בענייני הצלה, אך רובם אינו

7. הקביעה שר' יוסה אמר רק "שמונה עשר כלי" נסמכת על הברייתא בשבת קכ ע"א: "תנו רבנן: לובש מוציא ופושט וחוזר ולובש ומוציא ופושט ואפילו כל היום כולו – דברי רבי מאיר, רבי יוסי אומר: שמונה עשר כלים".

8. לדיון בדגם "א-א-ב" ראו מאמריי: 'על ארבע שורות השיר עומד: הסבר פרוסודי לשינוי נוסח המקורות ב"ספר האגדה" של ביאליק ורבינצקי', בלשונות עברית חפ"שית 25, תשמ"ח, עמ' 71-83; 'הרחבת נוסח מסיבות פרוזודיות בתרגום המיוחס ליונתן ובתלמוד הבבלי', סידרא ו, תש"ן, עמ' 109-113. במאמרים אלה הצגתי דוגמות למבנה בן ארבעה רכיבים, המתאפיין באורכו או בחריגותו של הרכיב הרביעי האחרון. הדוגמות שנדונו שם היו של מבנים דמויי שירה, שרכיביהם קצרים ורצופים, אך הטענה העקרונית יפה גם לטקסטים פרוזאיים ארוכים. קיום של שני דגמים במבנה אחד ("א-א-ב" ו"א-ב-א-ב") מוסבר על ידי התיאוריה הנדונה במאמריי. א' מירסקי, הפיסוק של הסגנון העברי, ירושלים תשל"ח, עמ' יא-נ, מציג דוגמות רבות ליחידות ספרותיות שבהן הרכיב האחרון הוא חריג לעומת הרכיבים הקודמים. אולם הוא מתמקד בתופעת השינוי ברכיב האחרון, ואינו מבחין בין מבנים שונים (מבנים בני שלושה רכיבים, ארבעה רכיבים וכיו"ב). עוד יש להעיר כי מירסקי סבור שתופעה זו ייחודית לשפה העברית, אך כפי שמראה B.H. Smith, *Poetic Closure: A Study of How Poems End*, Chicago 1968, זו תופעה אוניברסלית.

קשור לכתבי הקודש, והלכות אלה מנוסחות ברובן בלשון יחיד (ספר, פת, מת), בניגוד ללשון רבים בהלכות א-ה (קורין, כתובין, ברכות, גיליונים).
להלן באות חמש ההלכות הראשונות בפרק יג בתוספתא שבת על פי מהדורת ליברמן עמ' 57-59 (הכתרות, הפיסוק וההדגשות שלי).⁹ כדי להבליט את המבנה הסימטרי, מספרתי את הלכות ב-ה במספרים 1-4.
ההקדמה (הלכה א):

אע"פ שאמרו אין קורין בכתבי הקדש אבל שונין בהן ודורשין בהן ואם צריך לו דבר לבדוק נוטל ובודק.
אמ' ר' נחמיה: מפני מה אמרו אין קורין בכתבי הקדש מפני שטרי הדיוטות...
המבנה הסימטרי (הלכות ב-ה):

1. היו כתובין תרגום ובכל לשון – מצילין אותן וגונזין אותן.
אמ' ר' יוסה: מעשה שהלך ר' חלפתא אצל רבן גמליאל... והביאו לפניו ספר איוב תרגום ואמ' לבניו וגנזו תחת הנדבך...
2. היו כותבין בסם בסקרא בקומוס ובקנקנתום – מצילין אותן וגונזין אותן.
3. הברכות – אע"פ שיש בהן מאותות השם ומענינות הרבה שבתורה – אין מצילין אותן אבל (גונזין) נשרפין במקומן...
ומעשה באחד שהיה כותב ברכות... קשה עונש האחרון יותר מן הראשון.
4. הגליונים וספרי מינין – אין מצילין אותן מפני הדליקה אלא נשרפין במקומן הן והזכרותיהן. ר' יוסה הגלילי אומ': בחול קודר את הזכרותיהן... אמר ר' טרפון... על אחת כמה וכמה שימחו הן והזכרותיהן...

ארבע ההלכות במבנה הסימטרי (הלכות ב-ה) מסודרות בדגם "א-ב-ב-ב": שתי ההלכות הראשונות דנות בכתבי קודש שמצילים וגונזים, שתי ההלכות האחרונות דנות בכתבים שאין מצילים.

הצמדת סיפורי מעשה להלכות מעמידה דגם "א-ב-ב-ב": סיפור מעשה בא אחרי ההלכה הראשונה ואחרי השלישית.

אחרי ההלכה הרביעית בא דיון ארוך המדגיש את השנאה לספרי מינים. אריכות זו יוצרת רושם של סיום וסוגרת את היחידה הספרותית.¹⁰

לעיל, בדיון במבנה הסימטרי שבמשנה, כתבתי שאין אנו יודעים כיצד נוצר מבנה זה. לא כן בדבר התוספתא. לרצף ההלכות שבה יש מקבילות במשנה ובשני התלמודים. על פי מקבילות אלה ועל פי שיקול דעת אפשר לשער את דרך היווצרותו של המבנה בה.

9. בשל אורכן של ההלכות הבאתי אותן בהשמטות קלות, המסייעות להבלטת המבנה הסימטרי.
10. על חריגה ברכיב הרביעי האחרון ראו לעיל, הערה 8. המבנה בתוספתא בולט פחות מזה שבמשנה, בשל אורכו של הדיון.

ד. השערה בדבר דרך היווצרותו של רצף ההלכות שבתוספתא

בסעיף זה נדונים ארבעה מקורות מקבילים: משנה, תוספתא, תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי. אני מניחה את קיומו של קובץ הלכות הצלה קדום, שניתן לשחזר את תכניו מתוך ארבעת המקורות. לטענתי, עורך התוספתא עיבד חומר קדום כדי ליצור מבנה סימטרי.¹¹

התהליך שאציג, שלפיו רצף ההלכות בתוספתא משקף עריכה מאוחרת, אינו הדגם השכיח בהשתלשלות נוסח הברייתות. פרידמן מראה שבמקומות רבים נוסח התוספתא הוא הקדום והמקורי ובנוסח המקביל בתלמוד הבבלי יש שינויי עריכה.¹² אולם במאמר זה אינני מציעה דגם קבוע לשאלת יחס התוספתא למקבילותיה, אלא מציגה הסבר להתהוותה של הדוגמה הנדונה בלבד. עוד מראה פרידמן, שלשון הברייתא בתוספתא שבת פ"ג הלכות ב-ג קדומה מזו שבברייתא המקבילה בתלמוד הבבלי (שבת קטו ע"א).¹³ עובדה זו אינה סותרת את טענתי, משום שמאמרי אינו עוסק בסגנון ההלכות אלא בשלד ההלכות ובסדרן. על פי השערת, עורך התוספתא השמיט הלכה אחת מן הקובץ הקדום והוסיף הלכה אחרת במקומה. תהליך כזה יכול להתרחש עם שמירת הנוסח הקדום בגוף ההלכות.

השוואת המקורות

להלן תבוא טבלה משווה של ארבעת המקורות המעידים על תוכנו של קובץ הצלת כתבי הקודש בשבת: תוספתא, משנה, בבלי וירושלמי.¹⁴ שש הלכות קשורות לקובץ ההצלה: חמש הלכות הצלה והלכת איסור קריאה בכתבי הקודש שנוספה כנספח לראש הקובץ (ראו דיון להלן). חמש מתוך שש ההלכות מצויות בתוספתא שבת פ"ג הלכות א-ה, והן באות בה ברצף אחד, ובניסוח נפרד לכל הלכה (שלא כנוסח המשנה, הממזג כמה הלכות

11. שאלת יחסן של הברייתות בתלמודים למקבילותיהן בתוספתא שנויה במחלוקת במחקר, ויש בה דעות רבות. ראו סקירתו המקיפה של ש"י פרידמן, 'הברייתות בתלמוד הבבלי ויחסן למקבילותיהן שבתוספתא', בתוך: ד' בוירין ואחרים (עורכים), עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 183-190. תהליך השתלשלות הנוסח המוצע במאמרי מתאים לאחד הדגמים בשיטתו של א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 153-165: מקור ראשוני אחד שהיו לו קורות התפתחות שונות. דגם זה של וייס הוא מעין הרחבה של שיטתו של L. Finkelstein, 'The Transmission of the Early Rabbinic Traditions', *HUCA* 16, 1941, pp. 115-135. יש להעיר שגם לדעת פרידמן (שם, עמ' 196-199) יש מקור אחד שממנו השתלשלו נוסח המשנה, התוספתא, הבבלי והירושלמי, אבל הוא סבור שמקור זה מקביל בדרך כלל לנוסח התוספתא.

12. ראו פרידמן (לעיל, הערה 11), עמ' 166-183.

13. פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 325-326.

14. הנוסחים הם: תוספתא, מהד' ליברמן, עמ' 57-59; משנה כתב יד קויפמן; בבלי על פי הדפוס; ירושלמי, מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 436-438. הפיסוק וההדגשות שלי. על חילופי נוסח אעיר במידת הצורך.

במשנה אחת). לכן קבעתי את נוסח התוספתא בטור הראשון בטבלה. רצף ההלכות בטבלה בא על פי הסדר בתוספתא (בהשמטות קלות), וההלכה החסרה בה באה במקומה המקורי המשוער, כפי שאבהיר בהמשך. כדי לפשט את הדיון מספרתי את ההלכות בטבלה במספרים 1-6. בטור השני בא נוסח שבת פט"ז מ"א. נוסח המשנה מעיד על שלוש מתוך שש ההלכות, והן משולבות במשפט אחד ("כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורים בהן ובין שאינן קורים בהם אף על פי כתובין בכל לשון טעונים גניזה מפני מה אין קורים בהן מפני ביטול בית המדרש").¹⁵ הפרדתי את חלקי המשפט ורשמתי אותם במקומות המקבילים להלכות התוספתא. בשני הטורים האחרונים באים נוסח הבבלי (שבת קטו ע"א - קטז ע"ב) ונוסח הירושלמי (שבת פט"ז, טו ע"ב-ע"ג). שני התלמודים דנים בהלכות ההצלה בדרך כלל על פי סדרן שבתוספתא, אך משלבים בדיון עניינים נוספים. בטבלה הבאתי רק את החלקים המתאימים להלכות קובץ ההצלה ושיבצתי אותם במקומות המקבילים להלכות התוספתא (בהשמטות קלות).¹⁶ כדי להבהיר את ההבדלים בסדר ההלכות בארבעת המקורות הוספתי מספור פנימי לסדר הדיון בכל מקור באותיות בסוגריים מרובעים.¹⁷

15. לדיון מפורט במשנה זו וביחס שבינה ובין נוסח התוספתא ראו פרידמן (לעיל, הערה 4). מאחר שנקודת המוצא של פרידמן היא נוסח המשנה, אין הוא דן בעניינים העולים במאמרי והקשורים להלכה ד בנוסח התוספתא (שאינן לה מקבילה במשנה).

16. קיצרתי בדיונים התלמודיים על הלכות ההצלה ובסיפורי המעשה הצמודים להן כדי להבליט את ההקבלות בין נוסח התלמודים לנוסח התוספתא. גם דילגתי על דיונים בעניינים שאינם להם מקבילה בהלכות התוספתא הנדונות כאן. בבבלי: הדיון ב"ספר תורה שאין בו ללקט שמונים וחמש אותיות"; הדיון בפרשת "ויהי בנסע הארץ" (באים אחרי הדיון בהלכת כתובים בסם); הסיפור על אמא שלום והפילוסוף (בא אחרי הדיון בהלכת הגיליונים). בירושלמי: המעשה בקריאה במגילת קינות (בא אחרי הדיון בהלכת התרגום); הדיון ביחס בין מקרא, משנה ותלמוד (בא אחרי הדיון בנימוק שנותן ר' נחמיה לאיסור הקריאה בכתבי הקודש בשבת); הדיון באיסור כתיבת אגדה (בא אחרי הדיון בהלכת הברכות).

17. כפי שניתן ללמוד מן המספור הפנימי, הדיון באיסור קריאת כתבי הקודש בשבת בשני התלמודים מפוזר בכמה מקומות בסוגיה. נראה שהסיבה לכך היא העובדה שבמשנה הלכה זו מתפצלת לשני היגדים: הדיון באיסור הקריאה בא מיד לאחר ההלכה בדבר הצלת כל כתבי הקודש ("כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורים בהן ובין שאינן קורים בהם"), והסיבה לאיסור הקריאה באה בסוף המשנה ("מפני מה אין קורים בהן מפני ביטול בית המדרש"). מקומה של הלכה זו בראש הקובץ ברור (ראו הדיון להלן) ואין בפיזור הדיון בתלמודים עדות על סדר אחר שהיה לפנייהם.

א-ה	תוספתא שבת פי"ג הלכות	שבת פט"ז מ"א	שבת קטו ע"א - קטז ע"ב	ירושלמי שבת פט"ז,
1	[א] אע"פ שאמרו אין קורין בכתבי הקדש אבל שונין בהן ודורשין בהן ואם צריך לו דבר לבדוק נוטל ובודק.	[ב] בין שקורים בהן ובין שאינן קורים בהם.	[ב] קטו ע"א בין שקורין בהן בין שאין קורין בהן... מאי לאו שקורין בהן – נביאים, ושאיין קורין בהן – כתובים.	[א] מהו בין שקורין בהן בין שאין קורין בהן... אע"פ שאמרו אין קורין בכתבי הקדש... אבל שונין ודורשין בהן צרך דבר נוטל ובודק.
	[ב] אמ' ר' נחמיה: מפני מה אמרו אין קורין בכתבי הקדש מפני שטרי הדיוטות.	[ד] מפני מה אין קורים בהן מפני ביטול בית המדרש.	[ט] קטז ע"ב ומפני מה אין קורין... דתני ר' נחמיה... מפני שטרי הדיוטות. דתניא: אף על פי שאמרו כתבי הקדש אין קורין בהן... אמר רבי נחמיה... בכתבי הקדש אין קורין, וכל שכן בשטרי הדיוטות.	[ה] דתני ר' נחמיה... מפני שטרי הדיוטות.
2	[א] כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה.			
3	[ג] היו כתובין תרגום ובכל לשון – מצילין אותן וגונזין אותן.	[ג] אף על פי כתובין בכל לשון טעונים גניזה.	[א] קטו ע"א איתמר: היו כתובים תרגום או בכל לשון, רב הונא אמר: אין מצילין... רב חסדא אמר: מצילין... דתניא: היו כתובין תרגום ובכל לשון – מצילין אותן מפני הדליקה. רבי יוסי אומר: אין מצילין אותן מפני הדליקה.	[ב] אין מצילין אותן מפני הדליקה... מצילין אותן מפני הדליקה... דתנינן אע"פ שכתובין בכל לשון טעונים גניזה הדא אמרה שמצילין אותן מפני הדליקה.
	[ד] אמ' ר' יוסה: מעשה שהלך ר' חלפתא אצל רבן גמליאל... וגנזו תחת הנדבך.		[ג] קטו ע"א אמר רבי יוסי: מעשה באבא חלפתא שהלך אצל רבן גמליאל... שקעהו תחת הנדבך.	[ג] מעשה ברבן גמליאל... וגנזו תחת הנדבך.
4	[ה] היו כותבין בסם בסקרא בקומוס ובקנקנתום – מצילין אותן וגונזין אותן.		[ו] קטו ע"ב בעא מיניה ריש גלותא מרבה בר רב הונא: היו כותבין בסם ובסקרא	

<p>בקומוס ובקנקנתום בלשון הקדש, מצילין אותן מפני הדליקה או אין מצילין?... אמר ליה: אין מצילין. והא רב המנונא תנא מצילין! אמר ליה: אי תניא – תניא.</p>		
<p>[ו] ברכות – שכתוב בהן עניינות הרבה מן התורה – אין מצילין אותן מפני הדליקה.</p>	<p>[ד] קטו ע"ב הברכות והקמיעין – אף על פי שיש בהן אותיות של שם ומעניינות הרבה שכתורה – אין מצילין אותן מפני הדליקה, אלא נשרפים במקומן.</p>	<p>5 [ו] הברכות – אע"פ שיש בהן מאותות השם ומעניינות הרבה שבתורה – אין מצילין אותן אבל (גונזין) נשרפין במקומן.</p>
<p>[ז] מעשה באחד שהיה כותב ברכות... גדול עונש האחרון מן הראשון.</p>	<p>[ה] קטו ע"ב מעשה באחד שהיה כותב בצידן... גדול עונש האחרון מן הראשון.</p>	<p>[ז] ומעשה באחד שהיה כותב ברכות... קשה עונש האחרון יותר מן הראשון.</p>
<p>[ח] הגליונים וסיפרי מינין – אית תניי קורע אזכרותיהן ושורפן, אית תניי שורפן הן ואזכרותיהן.</p>	<p>[ז] קטז ע"א הגליונים וספרי מינין – אין מצילין אותם מפני הדליקה.</p>	<p>6 [ח] הגליונים וספרי מינין – אין מצילין אותן מפני הדליקה אלא נשרפין במקומן הן והזכרותיהן.</p>
<p>[ט] אמ' ר' טרפון... אינו דין ששרפו הן ואזכרותיהן?</p>	<p>[ח] קטז ע"א רבי יוסי אומר: בחול קודר את האזכרות שבהן... אמר רבי טרפון... על אחת כמה וכמה.</p>	<p>[ט] ר' יוסה הגלילי אומ': בחול קודר את הזכרותיהן... אמר ר' טרפון... על אחת כמה וכמה שימחו הן והזכרותיהן.</p>

בטבלה שלעיל יש ארבעה מקורות בעלי רכיבים משותפים, שהדמיון ביניהם גדול. קשה מאוד להניח שדמיון זה הוא אקראי. הדעת נותנת שמקורות אלה משקפים מקור ראשוני קדום, שהתפתח בנפרד בכל אחד מהם. מן העיון בטבלה מתבררים הנתונים האלה:

1. ההלכה בדבר איסור קריאה בכתבי הקודש בשבת (הלכה 1 בטבלה), שאינה חלק מקובץ ההצלה, מתועדת גם בתוספתא וגם במשנה בצמוד להלכות הקובץ. נוסח המשנה משלב הלכה זו במשפט אחד עם ההלכה הכללית בדבר הצלת כל כתבי הקודש ועם הלכת התרגום. הבבלי והירושלמי דנים הן בנוסח המשנה הן בנוסח התוספתא.
2. ההלכה בדבר כל כתבי הקודש (הלכה 2 בטבלה) באה רק במשנה.¹⁸
3. נוסח המשנה כולל הלכה בלבד. נוסח התוספתא כולל הרחבות אגדיות, ויש להן מקבילות בשני התלמודים.
4. נוסח המשנה כולל רק הלכות שמצילים, ואין בו הלכות שאין מצילים (ברכות וגיליונים).
5. שני התלמודים השלימו את החומר החסר במשנה מקובץ הלכות הדומה בתוכנו לקובץ ההלכות בתוספתא. הדיון בתלמודים פותח במחלוקת אמוראים בנוגע להלכת התרגום (הלכה 3 בטבלה),¹⁹ וממשיך בציטוט ברייתא מקבילה לזו שבתוספתא, שבה סיפור המעשה על רבן גמליאל ו"ספר איוב תרגום". בשני התלמודים הדיון מתמשך בעניינים שונים, ובאים בו הלכת הברכות (הלכה 5 בטבלה) וסיפור המעשה הצמוד אליה, והלכת הגיליונים וספרי מינים (הלכה 6 בטבלה) והדיון הצמוד אליה בדברי רבי טרפון ואחרים. יש הבדלים בניסוח ובסגנון בין לשון התוספתא ללשון הברייתות שבתלמודים, אבל הקרבה בתוכן ובפרטים גדולה מאוד.²⁰

18. הבבלי מצטט את נוסח המשנה הפותח במילים "כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה" במסגרת הדיון בהלכת התרגום. אך הציטוט בא כדי לברר את משמעות הצירוף "בין שקורין בהן בין שאין קורין בהן", ואין דיון בהלכת כל כתבי הקודש.
19. הבבלי פותח מיד במחלוקת, ומשלב בה את בירור הביטוי שבמשנה "בין שקורין בהן בין שאין קורין בהן". הירושלמי פותח בבירור הביטוי שבמשנה, ועובר ממנו למחלוקת. לשון הירושלמי סתומה, והוצעו לה פירושים שונים, אבל נראים דבריו של פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 331-334, שהצירוף "אין מצילין אותן מפני הדליקה" (הבא אחרי "הדא אמרה בין תורה לנביאים לכתבי הקודש") פותח פסקה חדשה שדנה בעניין התרגום, והיא מקבילה למחלוקת רב הונא ורב חסדא בבבלי.
20. כאמור לעיל, פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 325-326, הראה שלשון הברייתא שבבבלי בעניין התרגום מאוחרת מזו שבתוספתא. אך יש להעיר שמבחינת התוכן נוסח הבבלי קרוב לנוסח התוספתא בהלכות התרגום והגיליונים יותר מנוסח הירושלמי. המעשה ברבן גמליאל ו"ספר איוב תרגום" (הלכה 3 בטבלה) בא בתוספתא בתוך סיפור מסגרת על רבי חלפתא שהלך אצל רבן גמליאל השני וכשראה בידיו "ספר איוב תרגום" סיפר לו את המעשה ברבן גמליאל הזקן. סיפור המסגרת בא גם בבבלי, אך בירושלמי מסופר רק על רבן גמליאל הזקן. בהלכת הגיליונים (הלכה 6 בטבלה) יש מחלוקת אם לשרוף אותן עם אזכרותיהם, או לקדור בחול את האזכרות ולשרוף את השאר. בתוספתא ובבבלי הדעה השנייה באה בשם רבי יוסי. בירושלמי המחלוקת באה בניסוח סתמי: "אית

6. ההלכה בדבר כתובים בסם (הלכה 4 בטבלה) באה בתוספתא לאחר הלכת התרגום, במשנה ובירושלמי אינה נזכרת, ובבבלי נזכרת לאחר הדיון בהלכת הברכות (הלכה 5 בטבלה) ובניסוח של שאלה ותשובה ולא של דין.

מן הנתונים שלעיל אפשר להסיק בוודאות ששלוש הלכות היו קיימות בקובץ ההצלה הקדום: "תרגום", "ברכות" ו"גליונים". הלכת התרגום מתועדת בארבעת המקורות. הלכות הברכות והגליונים מתועדות בתוספתא ובשני התלמודים. עוד אפשר להסיק בוודאות שהלכת איסור הקריאה בכתבי הקודש, המתועדת בארבעת המקורות, קשורה קשר הדוק לקובץ ההצלה. ספק קיים בנוגע לשתי הלכות: ההלכה הכללית בדבר כל כתבי הקודש – הנזכרת במשנה בלבד, והלכת כתובים בסם – הנזכרת בתוספתא בלבד בניסוח של דין, ובבבלי נזכרת בדיון שעולה משאלת ריש גלותא, בסדר שונה מזה שבתוספתא.

הלכת כל כתבי הקודש

שני התלמודים אינם דנים בהלכת כל כתבי הקודש (הלכה 2 בטבלה), אף שהייתה לפנייהם בנוסח המשנה, כנראה משום שאין כל מחלוקת בעניינה.²¹ אפשר להסביר את היעדרה של הלכה זו מן התוספתא בעזרת שני דגמים חלופיים:

א. התוספתא משקפת את נוסח הקובץ הקדום, שלא כלל הלכה זו (אולי משום שהיא משתמעת מהלכות הקובץ כהנחת היסוד שלו), ועורך המשנה או עורך הקובץ שהיה לפניו הביא אותה במפורש.

ב. ההלכה הייתה קיימת בקובץ הקדום ועורך התוספתא השמיט אותה מסיבות עריכתיות.

הנחת דגם א, שהקובץ הקדום לא כלל את ההלכה בדבר כל כתבי הקודש, מעוררת שני קשיים. ראשית, אפשר להעלות על הדעת שעורך השמיט הלכה קיימת משום שהיא מוכרת ומובנת מאליה,²² אבל קשה לשער שמלכתחילה ייבנה קובץ הלכות העוסק בדיני הצלת סוגים שונים של כתבי קודש, אך אינו כולל הלכה מפורשת בנוגע לאסופה המקובלת של כתבי הקודש, שממנה משתלשלות כל ההלכות הבאות. שנית, הנחת קיומה של הלכת כל כתבי הקודש בקובץ המקורי הקדום חיונית להבנת מקומה של הלכה א

תניי תני קורע אזכרותיהן ושורפן, אית תניי תני שורפן הן ואזכרותיהן". בסיום הדיון בגליונים ובספרי מינים נאמר בתוספתא: "כשם שאין מצילין אותן מפני הדליקה כך אין מצילין אותן לא מן המפולת ולא מן המים ולא מכל דבר המאבד אותן". ניסוח דומה בא בבבלי אך חסר בירושלמי. נראה שהירושלמי ביקש לקצר בחומר האגדי, אך ייתכן שהיה לפניו נוסח שונה במקצת מזה שבתוספתא.

21. כאמור לעיל, הערה 18, הבבלי מצטט את נוסח המשנה הכולל הלכה זו, אך אינו דן בה.

22. כהנחת דגם ב. ייתכן שהשמטת ההלכה הכללית התאפשרה בזכות קיומה של הלכה זו במשנה, ראו הדיון בהמשך והערה 35.

בפרק יג בתוספתא (הלכה 1 בטבלה). הלכה א עוסקת באיסור קריאה בכתבי הקודש בשבת, ואינה קשורה כלל לדיני דלוקה בשבת. פרידמן מסביר את הצבתה בראש פרק יג בקישור אסוציאטיבי: לקובץ ההצלה הקדום, שפתח בהלכה הכללית בדבר הצלת כתבי הקודש, הצמידו הלכה העוסקת באיסור קריאת כתבי הקודש – בזכות הביטוי המשותף "כתבי הקודש".²³ אם ההלכה הכללית בדבר כל כתבי הקודש לא הייתה חלק מן הקובץ הקדום (כפי שמניח דגם א), אין הסבר למקומה של הלכה א בתוספתא.²⁴ לעומת זאת דגם ב מתיישב בנקל עם הסברו של פרידמן. על פי דגם זה, ההלכה הכללית בדבר כל כתבי הקודש הייתה קיימת בנוסח המקורי של הקובץ הקדום, ועל כן צורפה לפניה ההלכה בדבר איסור קריאת כתבי הקודש בשבת. בשלב מאוחר הושמטה ההלכה הכללית, והלכת איסור הקריאה נותרה במקומה. על פי השערת, עורך התוספתא השמיט את ההלכה הכללית מן הקובץ והוסיף לו הלכה אחרת כדי ליצור מבנה סימטרי, והשמטת ההלכה הכללית התאפשרה בזכות קיומה במשנה.

הלכת כתובים בסם

כאמור, הלכת כתובים בסם (הלכה 4 בטבלה) נזכרת בתוספתא בלבד, ואינה נזכרת במשנה ובירושלמי. הדיון בהלכה זו בבבלי בא לאחר הדיון בהלכת הברכות (הלכה 5 בטבלה) – שלא כסדר שבתוספתא. הדיון עולה משאלתו של ריש גלותא, ולא בציטוט של ברייתא, ותשובתו של רבה בר רב הונא לשאלה נאמרת מסברה: "אין מצילין" – שלא כהלכה בתוספתא שמצילים וגונזים. כאשר נאמר לו "והא רב המנונא תנא מצילין"²⁵ הוא חוזר בו ואומר: "אי תניא – תניא".

בכתב יד מינכן 95 ובדפוסים יש המשך לדברים: "מאי תניא? אמר רב אשי, כדתניא: אין בין ספרים למגילה אלא שהספרים נכתבים בכל לשון, ומגילה עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו". ברייתא זו שונה לחלוטין מנוסח התוספתא, ואינה מזכירה כלל את הביטויים "כתובים בסם" ו"מצילין". ברור שמי שנוקק לברייתא זו כראיה להצלת כתובים בסם לא הכיר את נוסח התוספתא להלכה זו. הקטע "מאי תניא? אמר רב אשי... ובדיו" חסר בכתבי היד וטיקן 108 ואוקספורד 366 (והושלם בגיליון), וייתכן שהוא תוספת מאוחרת.²⁶ ללא קטע זה אין לדעת מהי המסורת שעליה נשען רב המנונא

23. פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 318.

24. נוסח המשנה בשבת פט"ז מ"א מעיד אף הוא על סמיכות שתי ההלכות – איסור קריאת כתבי הקודש בשבת והצלת כל כתבי הקודש מפני הדלוקה בשבת. עורך המשנה שילב את שתי ההלכות בניסוח מקוצר: "כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורים בהן ובין שאינן קורים בהם". על דרך השילוב ראו פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 320-321. אי-אפשר להניח שהלכה א בתוספתא נלקחה מן המשנה, משום שניסוחה שונה מן הניסוח שבמשנה, ואף הנימוק לאיסור הקריאה מנוסח אחרת.

25. שבת קטו ע"ב. במקצת כתבי היד: רב הונא.

26. לדיון בשאלת הנוסח ובדברי הראשונים ראו: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ירושלים תשנ"ג,² חלק ג, עמ' 205.

בקביעתו. אפשר שהכיר את נוסח ההלכה שבתוספתא, ואפשר שהכיר מסורת אחרת. וכן אין לדעת אם זו מסורת עצמאית, או מסורת שהיא חלק מקובץ ההצלה הקדום שעסק בסוגים שונים של כתבי הקודש.

את הנתונים שלעיל אפשר להסביר בעזרת שלושה דגמים חלופיים:

א. התוספתא משקפת את נוסח הקובץ הקדום, שכלל את הלכת כתובים בסם. בקובץ שהיה לפני שני התלמודים הושמטה הלכה זו, משום שעורך הקובץ לא הסכים להצלת כתובים בסם (כדעת רבה בר רב הונא), ולכן הירושלמי אינו מביא הלכה זו. עורך המשנה לא הזכיר הלכה זו כי לא הסכים לה, או בשל דרכו לקצר. הבבלי דן בעניין באקראי, כפי שדן בעניינים שונים השזורים בסוגיה, ולכן הדין בהלכה זו לא בא במקום המקביל לסדר שבתוספתא.

ב. התוספתא משקפת את נוסח הקובץ הקדום, שכלל את הלכת כתובים בסם. בנוסח שהיה לפני הבבלי השתבש סדרן של ההלכות, או שהשתנה במכוון למבנה מסורג: מצילין (תרגום), אין מצילין (ברכות), מצילין (כתובים בסם) אין מצילין (גיליונים). הירושלמי לא הביא הלכה זו באקראי, ועורך המשנה לא הביאה בשל דרכו לקצר.

ג. הקובץ הקדום לא כלל את הלכת כתובים בסם, ולכן אין היא נזכרת במשנה ובירושלמי. הבבלי דן בעניין זה באקראי, כפי שהוא דן בעניינים שונים השזורים בסוגיה. עורך התוספתא הוסיף את ההלכה מתוך הרצון ליצור מבנה סימטרי.

הנחת דגם א, שעורך הקובץ שהיה לפני שני התלמודים השמיט במכוון את הלכת כתובים בסם, מעוררת שני קשיים. ראשית, אם סבר עורך הקובץ שאין להציל כתובים בסם, לא היה צריך להשמיט הלכה זו, אלא לכתוב במפורש "אין מצילין" במקום "מצילין". שנית, קשה להבין מדוע נפסלה הצלת כתובים בסם ואילו הצלת תרגום הושארה במקומה, שהרי אלה שני סוגים דומים של כתבי קודש.²⁷

ועוד יש לומר שרבה בר רב הונא השיב "אין מצילין" בעניין "כתובים בסם" מסברה. לא הייתה בידו מסורת תנאית בעניין זה, והוא קבע שאין להציל משום שסוג זה של כתבי הקודש אינו כשר לקריאה על פי ההלכה. כאשר נאמר לו שיש מסורת תנאית שמצילים, חזר בו ואמר "אי תניא – תניא". אבל על פי הצעת דגם א מונחת לפני עורך קובץ ההצלה

27. שני הסוגים הם כתבי קודש שאסור לקרוא בהם. התרגום – משום שנחשב לתורה שבעל פה, שאסור היה לכתוב, וכתובים בסם – משום שנכתבים בדיו שאינה מתקיימת. על הדמיון בין שני הסוגים אפשר ללמוד מהערת הסתמא דגמרא, הבאה לבאר מדוע יש צורך לשאול על כתובים בסם (שבת קטו ע"ב): "תיבעי למאן דאמר מצילין, תיבעי למאן דאמר אין מצילין. תיבעי למאן דאמר אין מצילין: הני מילי – היכא דכתיבי תרגום ובכל לשון, אבל הכא דכתיבי בלשון הקדש – מצילין? או דילמא, אפילו למאן דאמר מצילין: הני מילי – היכא דכתיבי בדיו דמיקיים, אבל הכא כיון דלא מיקיים – לא?".

מסורת תנאית ובה שתי הלכות סמוכות: "היו כתובין תרגום ובכל לשון", "היו כתובין בסם בסקרא". תמוה שקיבל את הראשונה ופסל את השנייה.²⁸

על פי דגם ב הלכת כתובים בסם לא הושמטה, אך בנוסח שהיה לפני הבבלי השתנה סדר ההלכות. גם הנחת דגם זה מעלה קושי. לרצף ההלכות שבתוספתא יש מבנה סימטרי: דין שווה לתרגום ולכתובים בסם, דין שווה לברכות ולגיליונים. מבנה סימטרי זה נועד להקל את הזכירה, וקשה להניח שהסדר הסימטרי יכול להשתבש. ההנחה שהמבנה השתנה למבנה מסורג (מצילין, אין מצילין, מצילין, אין מצילין) אינה מסתברת. אין סיבה להחליף מבנה סימטרי טוב במבנה סימטרי אחר, שאינו יעיל כמוהו לשמירת הטקסט בזיכרון. רצף ההלכות שבתוספתא משקף מבנה סימטרי בעל עיקרון מארגן: ירידה הדרגתית ברמת הקדושה. הרצף המסורג אינו שומר על עיקרון זה.²⁹

ועוד יש לתמוה, אם אכן היה לפני הבבלי קובץ הלכות דומה לזה שבתוספתא, אך שונה בסדר ההלכות, מדוע הביא הבבלי את רוב ההלכות מן הקובץ בניסוח של דין, ובלשון קרובה לזו שבתוספתא, ורק בהלכת כתובים בסם בחר להביא דיון שעולה משאלת ריש גלותא, ולא ציטט את נוסח ההלכה עצמה. וכן תמוה שהלכה זו אינה נזכרת במשנה ובירושלמי. אמנם קיצורה המופלג של לשון המשנה כאן עשוי ללמד שעורך המשנה בחר להשמיט את הלכת כתובים בסם בשל דרכו לקצר (ואולי סבר שאפשר להסיק הלכה זו מהלכת התרגום), אך לא ברור מדוע הירושלמי לא הביא הלכה זו. הירושלמי דן במחלוקת הקשורה להלכת התרגום, הוסיף את ההרחבה האגדית המקבילה לנוסח התוספתא, ובהמשך הביא את הלכת הברכות והלכת הגיליונים, כולל הרחבותיהן האגדיות, ללא דיון נוסף הקשור אליהן. לא ברור מדוע הירושלמי נמנע רק מהבאת הלכת כתובים בסם, אם אכן הייתה הלכה זו בקובץ שלפניו. ואף על פי שזו ראייה מן השתיקה, הרי לראיה כזו יש משקל בעדות מצטברת. כאשר נשקלים כל הנתונים הקשורים להלכת כתובים בסם – היעדרה מן המשנה ומן הירושלמי, הבאתה בבבלי בסדר שונה מזה שבתוספתא, בניסוח של שאלה ולא של דין, ובתשובה ראשונה: "אין מצילין", שלא כדין

28. לחלופין אפשר להציע שהלכת כתובים בסם נשמטה בלא כוונה, אך גם הוא קושי. לרצף ההלכות שבתוספתא יש מבנה סימטרי. אם רצף ההלכות שבתוספתא הוא המקורי, המבנה הסימטרי היה מונע השמטה כזאת (הכוונה להשמטה בשלב של המסירה בעל פה, ולא בשלב המאוחר של העתקה מכתבי יד). ספרות חז"ל, שהיא ספרות שנמסרה בעל פה, נעזרת במבנים סימטריים כדי להקל על הלומדים את שמירת הטקסט בזיכרון.

29. גם ההלכה בדבר איסור קריאה בכתבי הקודש בשבת אינה נזכרת בתלמודים על פי הסדר שבתוספתא, אלא הדיון בה מפורז בכמה מקומות בסוגיה. לעיל, הערה 17, ציינתי שהסיבה לפיזור זה היא ככל הנראה העובדה שבמשנה הלכה זו מתפצלת לשני היגדים. לכן אין לראות בפיזור הדיון בתלמודים עדות למקום שונה של הלכה זו, שמקומה בראש הקובץ מסתבר מן הקישור האסוציאטיבי של הביטוי "כתבי הקודש" המשותף לה ולהלכה הכללית בדבר הצלת כל כתבי הקודש. אולם בהלכת כתובים בסם אין סיבה הנראית לעין שגרמה להביא אותה שלא על פי הסדר שבקובץ הקודם.

שבתוספתא – נראה סביר יותר להניח שהלכה זו לא הייתה קיימת בקובץ הקדום, מלהניח שהייתה קיימת אך השתבשה בבבלי ולא באה במשנה ובירושלמי.

לפיכך נראה, שהדגם הסביר ביותר לתולדות הלכת כתובים בסם הוא דגם ג. על פי דגם זה הלכת כתובים בסם לא הייתה חלק מן הקובץ הקדום. על כן מובן מדוע אין הלכה זו מוזכרת במשנה ובירושלמי. הבבלי נדרש לשאלת כתובים בסם במהלך הדיון בסוגיה, כפי שנדרש לשאלות נוספות הקשורות לעניין הצלה בשבת. אך כיוון שאין זו הלכה שהייתה לפניו כחלק מקובץ ההצלה הקדום, הביא אותה שלא על פי מקומה בנוסח התוספתא, ובניסוח של שאלה ותשובה, בדומה לשאלת רב הונא בר חלוב מרב נחמן בעניין "ספר תורה שאין בו ללקט שמונים וחמש אותיות". תשובתו הראשונה של רבה בר רב הונא לשאלת כתובים בסם – "אין מצילין", מעידה שאכן הוא לא הכיר את ההלכה בתוספתא שמצילים. כאשר נאמר לו שרב המנונא שנה "מצילין", אין ציטוט מלא של הברייתא, מאחר שברייתא כזאת, כאמור, לא הייתה לפניו. בשלב מאוחר של עריכת הסוגיה הורגש צורך להשלים את הדיון בניסוח מפורש של ברייתא, ומאחר שזו שבתוספתא לא הייתה ידועה, נמצאה ברייתא שממנה אפשר להסיק בדוחק את הצלת כתובים בסם (וכאמור לעיל, היא באה רק במקצת עדי הנוסח).

לסיכום, הלכת כתובים בסם באה בתוספתא משום שעורך התוספתא הוסיף אותה להלכות הקובץ הקדום. אין קושי בהנחה זו, משום שדברי רב המנונא בבבלי שם³⁰ מעידים שהייתה מסורת תנאית בדבר הצלת כתבי הקודש הכתובים בסם בסקרא בקומוס ובקנקנתום. אולם מסורת זו לא הייתה חלק מקובץ ההצלה שפתח ב"כל כתבי הקודש" והסתיים ב"גיליונים". הסיבה להוספת הלכה זו לתוספתא על פי דגם ג – הרצון ליצור מבנה סימטרי – מתקבלת על הדעת בתרבות של מסירה בעל פה הזקוקה לאמצעי עזר לשימור הטקסט בזיכרון.³¹

יד עורך מכוונת

מן הדיון שלעיל התברר שהלכת כל כתבי הקודש הייתה קיימת בקובץ הקדום, והושמטה בתוספתא, והלכת כתובים בסם לא הייתה קיימת בקובץ הקדום, ונוספה בתוספתא. כאמור, נתוני הטבלה המשווה שהבאתי לעיל מלמדים שהלכות התרגום, הברכות והגיליונים היו קיימות בקובץ הקדום. מכאן עולה שקובץ ההצלה הקדום כלל ארבע הלכות (כאמור, ההלכה בדבר איסור קריאת כתבי הקודש בשבת נוספה כנספח לראש הקובץ, ואיננה חלק ממנו):

30. ראו לעיל, הערה 25.

31. לכאורה, ניתן לשקול אפשרות שהלכה זו היא ברייתא בבבלי שחדרה לתוספתא. אולם אין ראיות לאפשרות זו, ויש בה קושי, משום שבבבלי אין כלל ניסוח של ברייתא, אלא שאלה בדיון מה דינם של כתובים בסם, והתשובה, "אין מצילין" או "מצילין", אינה מזכירה את המילים "וגונוזין אותן", המוזכרות בתוספתא (לעניין חיסור "וגונוזין אותן" בהלכת התרגום בבבלי ראו: פרידמן, לעיל, הערה 4, עמ' 324, הערה 28).

1. כל כתבי הקודש.
2. כתובין תרגום ובכל לשון.
3. ברכות.
4. גיליונים וספרי מינין.

סדרן של ההלכות בקובץ ההצלה המשוחזר כאן מתברר משילוב הנתונים בארבעת המקורות שהוצגו לעיל. הסדר של שלוש ההלכות האחרונות (תרגום, ברכות וגיליונים) מצוי בתוספתא, בבבלי ובירושלמי. מקומה של הלכת כל כתבי הקודש בראש הקובץ מסתבר גם מן ההיגיון וגם מנוסח המשנה, הפותח בהלכה זו ומציין אחריה את הלכת התרגום.

לקובץ ההצלה הקדום שאני מציעה יש מבנה ברור: שתי הלכות שמצילים, שתי הלכות שאין מצילים, וסדר המוביל מקודש גמור (כל כתבי הקודש) לחול גמור (גיליונים וספרי מינים). וכן, יש קישור תוכני בין סיפור המעשה בהלכת התרגום, הכולל טענה "וכי מאבדין אותן ביד", ובין סיפור המעשה בהלכת הברכות, שבו מתואר אדם שאיבד ביד ("נטל טומוס של ברכות ונתנו לתוך ספל של מים").

אולם רצף ההלכות חסר סימטריה, משום שברכות וגיליונים מקבילים בדינם ("אין מצילין", "נשרפין במקומן"), אבל כל כתבי הקודש אינו מקביל לתרגום. אמנם בשניהם הדין הוא שמצילים, אך את התרגום מורה ההלכה לגנוז, במשמעות השלילית של גניזה, מפני איסורו.³²

היעדר הסימטריה לא הפריע לעורכי התלמודים, שניתקו את רצף ההלכות בקובץ ושזרו בתוכו דיון בעניינים שונים,³³ וגם לא לעורך המשנה, שלקח מן הרצף רק את שתי ההלכות הראשונות (כל כתבי הקודש ותרגום) ומיזג אותן למשנה אחת.³⁴ עורך היחידה הספרותית בתוספתא שבת פי"ג הלכות ב-ה רצה ליצור מבנה סימטרי, ועל כן הוציא מן הקובץ את ההלכה הראשונה – כל כתבי הקודש, הנזכרת במשנה,³⁵ והוסיף במקומה את

32. לדיון בכוונת השורש גנ"ז ראו: פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 323-324.

33. זאת ועוד, התלמודים, כאמור, אינם דנים בהלכה הראשונה בקובץ: כל כתבי הקודש, משום שאין כל מחלוקת בעניינה, ועל כן ממילא אין קושי בהיעדר ההקבלה בינה ובין הלכת התרגום.

34. כאמור (לעיל, הערה 24), בתוך משנה זו שילב העורך גם את הלכת איסור הקריאה בכתבי הקודש בשבת, שאינה חלק מקובץ ההצלה אבל נוספה לראשו כנספח. הסבר לדרך יצירת שבת פט"ז מ"א ממזוג שלוש ההלכות ראו אצל פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 320-321. את המשניות הבאות אחרי משנה א סידר העורך במבנה סימטרי, כפי שהבהרתי לעיל, סעיף ב.

35. העובדה שההלכה הכללית בדבר כל כתבי הקודש באה במשנה אינה סיבה מספקת להשמטתה מנוסח התוספתא. אמנם במקומות רבים התוספתא נסמכת על האמור במשנה ואינה אלא מוסיפה עליה, אבל יש הלכות רבות הבאות בתוספתא במקביל למשנה. לכן אפשר לומר שהנימוק העיקרי להשמטת ההלכה הכללית הוא הרצון ליצור מבנה סימטרי, אך ההשמטה מתאפשרת בזכות קיומה של הלכה זו במשנה. על פי הסבר זה, התהליך שיצר מבנה סימטרי בתוספתא התרחש לאחר עריכת המשנה. אולם, ייתכן שתהליך זה חל בשלב שקדם לה, ואז השמטת ההלכה הכללית נעשתה לצורך

ההלכה בדבר כתובים בסם – המקבילה בדינה לתרגום: "מצילין וגונזין". יש לשער שהייתה מסורת תנאית בדבר הצלת כתובים בסם, אך מסורת זו לא הייתה חלק מן הקובץ הקדום שעסק בהצלת כתבי הקודש מפני הדלֵקה, וכלל ארבע הלכות בלבד.³⁶ את הלכת כתובים בסם שנוספה לקובץ היה אפשר להציב במקום הראשון, כיוון שהחליפה את ההלכה הראשונה בקובץ – כל כתבי הקודש. אולם המבנה הסימטרי דרש שהלכת התרגום תוזכר במקום הראשון, משום שמסופר אחריה מעשה הקשור אליה, וכך נוצרת הקבלה להלכה השלישית (ברכות), שגם אחריה מסופר סיפור מעשה.³⁷ ההלכה השנייה (כתובים בסם), מקבילה להלכה הרביעית (גיליונים וספרי מינים), שאין אחריה סיפור מעשה.

יתרונו של תיאור תהליך העריכה שהצגתי לעיל הוא הצעת הסבר אחד – הרצון ליצור מבנה סימטרי – לשתי תופעות בנוסח התוספתא: השמטת הלכת כל כתבי הקודש והוספת הלכת כתובים בסם.³⁸

להלן המבנה שהתקבל: שתי הלכות שמצילים וגונזים, שתי הלכות שאין מצילים ונשרפים במקומן. בין כל שתי הלכות בא סיפור מעשה. זהו הנוסח של תוספתא שבת פי"ג הלכות ב-ה בעריכתה הסופית:

- א. מצילין
1. היו כתובין תרגום ובכל לשון מצילין אותן וגונזין אותן מעשה
 2. היו כתובין בסם בסקרא מצילין אותן וגונזין אותן
- ב. אין מצילין
1. הברכות אין מצילין אותן... נשרפין במקומן מעשה
 2. הגיליונים אין מצילין אותן... נשרפין במקומן

ה. סיכום

במאמר זה הראיתי שחמש המשניות הראשונות בפרק טז במשנה שבת ערוכות במבנה ספרותי: משנה א משמשת הקדמה, ומשניות ב-ה מסודרות במבנה סימטרי. חמש ההלכות הראשונות בפרק המקביל בתוספתא שבת ערוכות במבנה ספרותי דומה: הלכה

המבנה הסימטרי בלבד, והתאפשרה בזכות העובדה שהלכה זו מוכרת ומוכנת מאליה. בספרות חז"ל, הנשענת על מסירה בעל פה, יש נטייה ברורה ליצירת מבנים סימטריים.

36. ולכן ככל הנראה מסורת זו לא הייתה מוכרת לרבים. אמנם דברי רב המנונא (ראו לעיל, הערה 25) מעידים על קיומה, אך רבה בר רב הונא לא הכיר אותה.

37. בכתב יד וינה ובדפוס ראשון שני הסיפורים פותחים במילה "מעשה", וכך גם בשני התלמודים. בכתבי היד ערפורט ולונדון הסיפור הראשון פותח במילים "פעם אחת", והשני במילה "מעשה".

38. במאמריי (לעיל, הערה 8) הראיתי שאפשר להסביר תופעות של שינויי נוסח בשאיפה (מודעת או שאינה מודעת) ליצור מבנה ספרותי.

א – הקדמה, הלכות ב-ה – במבנה סימטרי. המבנה הסימטרי שבמשנה בולט יותר מזה שבתוספתא, משום שבתוספתא ההרחבות האגדיות מקשות על ההבחנה בשלד הסימטרי. בהמשך הדברים הצעתי השערה לדרך היווצרות המבנה הסימטרי בתוספתא: בשלב הקדום של החומר התנאי היה קובץ שעסק בהצלת כתבי הקודש מפני הדלֵקה וכלל ארבע הלכות: "כל כתבי הקודש", "תרגום", "ברכות", "גיליונים". כדברי פרידמן, לראשו של קובץ זה נוספה כנספח הלכה בדבר איסור קריאה בכתבי הקודש בשבת, ועורך המשנה מיזג את שלוש ההלכות הראשונות (איסור הקריאה, כל כתבי הקודש ותרגום) למשפט קצר בראש הפרק. על פי ניתוחי, לאחר משפט זה הביא העורך ארבע הלכות הצלה נוספות, מסודרות במבנה סימטרי. עורכי שני התלמודים הכירו את הניסוח המחודש במשנה ואת רצף ההלכות הקדום. את דיונם פתחו במחלוקת בעניין הלכת התרגום, המעוררת קושי בשל ניסוחה המקוצר במשנה, והשלימו את הדיון בהלכות ה"תרגום", ה"ברכות" וה"גיליונים", ובהלכת איסור הקריאה, מתוך הקובץ הקדום. יש הבדלים בניסוח ובסגנון בין נוסח ההלכות שבתלמודים ובין נוסח ההלכות שבתוספתא, אך ההקבלה בתוכן ברורה, ומלמדת על מקור משותף לתלמודים ולתוספתא. שני התלמודים, כדרכם, שזרו בדיון בסוגיה עניינים נוספים. הבבלי דן גם בהלכת כתובים בסם, שאינה חלק מן הקובץ הקדום, ולכן היא עולה בדיון אחרי הלכת הברכות – שלא כסדר שבתוספתא, ולא בניסוח של ברייתא אלא בדרך של שאלה ודיון.

עורך התוספתא ביקש ליצור מבנה סימטרי בראש הפרק העוסק בדיני הצלה מפני הדלֵקה בשבת, ועל כן השמיט מהלכות קובץ ההצלה הקדום את ההלכה הראשונה – כל כתבי הקודש, והוסיף במקומה את הלכת כתובים בסם, המקבילה בדינה להלכת התרגום. תהליך העריכה שחל בתוספתא נוגע לשלד ההלכות ולסדרן, אך בגוף ההלכות נשמר הנוסח המקורי של קובץ ההצלה הקדום.

מן התהליך שתוארתי ניתן ללמוד שגם בתוספתא התרחשו תהליכי עריכה מכווננים, ויש מקום לחפש בה דוגמות נוספות של שינויי נוסח לצורך יצירת מבנה סימטרי כדי לעמוד על היקף התופעה.